

Illés Kornél András

Közel-keleti pénztörténet III.: Bizánc

Eredeti megjelenés:

<https://ujkor.hu/content/kozel-keleti-penzttortenet-iii-bizanc>
2020. január 23.

A fizetőeszközök megkerülhetetlen részei az emberi civilizációnak, maga a pénz pedig számos esetben a világ különböző kultúrái közötti kapocsná vált. Mindemellett több olyan hagyomány is kialakult a fizetőeszközök több ezer éves fejlődése során, amely különlegessé tette az egyes pénzrendszereket. Jelen sorozatunkban a Közel-Kelet fizetőeszközeinek múltját mutatjuk be, az iszlám világ és a Szászánida Birodalom után ezúttal Bizánc kerül figyelmünk középpontjába.

Bizánc a középkor egyik legjelentősebb hatalma volt, meghatározó szerepet játszott a Közel-Kelet, csakúgy, mint Európa történelmében. Jelentősége azonban túlmutat politikai hatalmán: gazdasága és gazdagsága, valamint kultúrájának kifinomultsága révén is megkerülhetetlen szereplő volt a Földközi-tenger medencéjében. A sajátos bizánci világnak pedig egyik alapeleme a birodalom pénzrendszere volt. E szisztéma alapvetően a Diocletianus (284–305) és Constantinus (306–337) által lefektetett alapokra épült, amelyekből kiindulva a 8. században már egy, az antik örökségtől markánsan eltérő pénzrendszer alakult ki. Ennek sokáig meghatározó jellemzője volt, hogy sarokkövét a latinul *solidus*nak, görögül pedig *nomismán*nak nevezett érme adta, amit – szemben Nyugat-Európa az ezüstre alapozó pénzrendszereivel – színaranyból készítettek. A solidus egyik alapvető ismérve volt, hogy nemesfémtartalma átvészelte a gazdaságpolitika hullámzásait, aminek eredményeként értéke kivételesen stabil volt, többek között ez tette lehetővé, hogy alapvető fizetőeszközzé váljon a földközi-tengeri kereskedelemben. Egy ideig a bizánci pénzrendszer részét képezte két további aranyérme is: a solidus felét kitevő *semissis* és a harmadát érő *tremissis*, ezek azonban a 8. századra kikoptak a forgalomból. Utoljára III. León császár (717–741) alatt készültek ilyen érmék rendszeresen, bár a szicíliai Szirakúzában még 878-ig folytatták a verésüket. Érdekesség, hogy az egyes aranyérmék értékét a 7. századtól a hátoldalukon látható keresztábrázolás is jelölte: a soliduson a kereszt egy lépcső tetején állt, a semmissis esetében egy gömbre helyezték, míg a tremissisen önmagában szerepelt.¹

II. Iusztinianosz solidusa, 687–692. (Forrás: numismatics.org)

¹ A solidusról ld.: Grierson, Philip: Byzantine Coinage. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C., 1999. 1. p., 3. p., 7–8. p., 10. p. (A továbbiakban: Grierson, 1999a.); Grierson, Philip: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 3/1. köt. Leo III to Michael III. 717–867. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C., 1973. 4–5. p. (A továbbiakban: Grierson, 1973.); Garami Erika: Pénztörténet. TAS-11. Bp., 2007. 46. p.; Williams, Jonathan (szerk.): A pénz története. Ford.: Friedmann Károly. Novella. Bp., 1999. 74–76. p.

A nagy értékű solidusok mellett a pénzrendszer alapvető tartópillérei a rézből vert aprópénzek voltak. Ezek rendszerét I. Anasztasziosz császár 498-as pénzreformja alapozta meg, alapegysége a *nummus* volt, ami a solidus egy hétezer kétszázadát tette ki. Az új rézérmék a nummus többszöröseit lettek, amik közül a leghosszabb karriert a 40 nummust érő *follis* futotta be, a 7. századtól ugyanis már kizárólag ez maradt forgalomban az anasztaszioszi rézpénzek közül.² Érték tekintetében az arany és a rézpénz közé illeszkedett Bizáncban az ezüst. Ugyanakkor Constantinust követően ez a nemesfém sokáig nem volt alapvető része a bizánci pénzrendszernek. Ezen Hérakleiosz sem tudott változtatni az ezüst *hexagram* 615-ös bevezetésével, ugyanis ez a címlet nem élte túl a saját századát. Az ezüstpénzt III. León császár tudta tartósan meghonosítani, aki 720-ban bevezette a *miliaresiont*. Ezeknek az érméknek a mintái egyértelműen az Abd al-Malik által megalkotott, kizárólag feliratokkal díszített muszlim *dirhemek*³ voltak. Ennek nyomán egyik oldalukra csupán egy ötsoros felirat, másik oldalukra pedig egy lépcső tetején álló kereszt és egy felirat került. Kezdetben azonban ezek az érmék jó eséllyel csak ceremoniális célokat szolgálhattak és csak Theophilosz (829–842) alatt váltak a napi pénzforgalom részévé.⁴

I. Anasztasziosz follisa, 498–518. (Forrás: numismatics.org)

² A rézpénzekről ld.: *Garami Erika*: i.m. 47. p.; *Williams, Jonathan*: i.m. 76. p.; Grierson, 1999a. 1–2.p., 17–18. p., 20. p.; *Grierson, Philip*: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 2/1. köt. Phocas to Heraclius. 602–641. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C., 1968. 6. p. (A továbbiakban: *Grierson*, 1968.); *Hendy, Michael F.*: Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300–1450. Cambridge University Press. Cambridge, 1985. 476–477. p. (A továbbiakban: *Hendy*, 1985.)

³ Abd al-Malik dirhemjeiről ld. sorozatunk korábbi darabját: *Illés Kornél*: Közel-Keleti pénztörténet I.: Az iszlám világ. In: *Újkor.hu*. 2019. 03. 03. – Elérhető az interneten: <http://ujkor.hu/content/penztortenet-az-islam-vilag> [Utolsó elérés: 2020. 01. 05.]

⁴ Az ezüstpénzekről ld.: *Grierson*, 1999a. 13–14. p., *Hendy*, 1985. 500–502. p.; *Grierson*, 1973. 5. p.

III. León miliaresionja, 720–741. (Forrás: numismatics.org)

A fentebbiekben ismertetett rendszer azonban alapvető változásokon ment át a 11. század folyamán. 1040-től elkezdtek csökkenteni a korábban megingathatatlanul stabilnak hitt solidus nemesfémtartalmát, ez a folyamat pedig 1070-től kezdve még inkább felgyorsult. Ezzel együtt jelent meg a bizánci érmék egyik különleges sajátossága, a homorú kialakítás, amit valószínűleg az indokolt, hogy az egyre inkább elvékonyodó érmék így kevésbé deformálódtak. Fontos megemlíteni, hogy ez hazánk pénztörténetére is hatással volt a későbbiekben: az erős bizánci kötődésekkel rendelkező III. Béla is veretett homorú rézpénzeket, a keleti császárok érméinek mintájára. Az érmék elértéktelenedésének végül I. Alexiosz Komnénosz 1092-es reformja vetett véget, ami gyökeresen új pénzrendszert alakított ki. Az elértéktelenedett solidust a magas aranytartalmú *hyperperonra* cserélte, amelyhez két új magasabb értékű érme csatlakozott: az egyik arany-ezüst ötvözetből készült, a másik pedig ezüstérme volt, viszonylag alacsony ezüstitartalommal. E három érme megtartotta a korábbi években elterjedt homorú kialakítást. A reform ezen felül egy új, *tetarteron*nak nevezett rézpénzt is bevezetett, aminek a fele is forgalomban volt. Érdekesség, hogy 1092-ből ránk maradt néhány ólomból készült tetarteron is.⁵

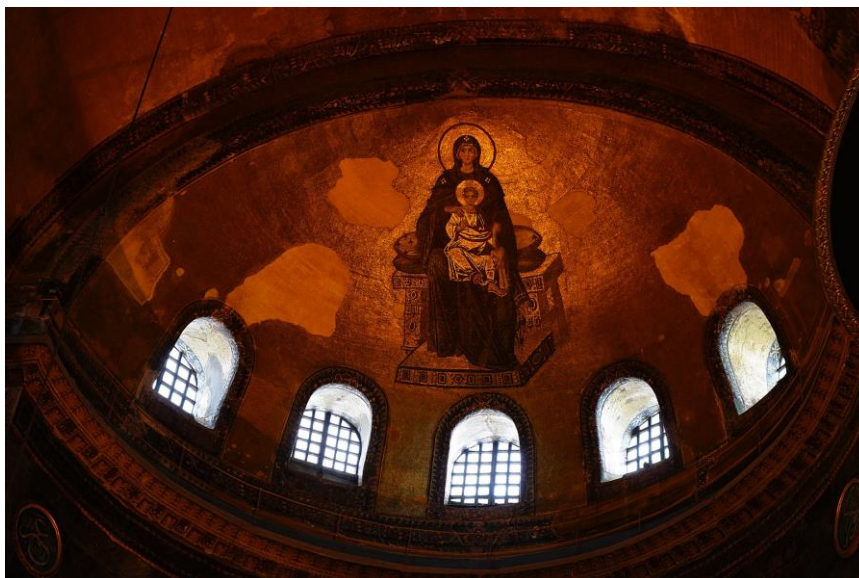
⁵ A 11. század változásairól és I. Alexiosz reformjáról ld.: Grierson, 1999a. 10–11. p., 15. p., 21. p., Hendy, Michael F.: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 4/1. köt. Alexius I to Alexius V. 1081–1204. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C., 1999. 10–11. p., 15. p.; 29. p.; 32–34. p. (A továbbiakban: Hendy, 1999.); Grierson, 1973. 5. p., Garami Erika: i.m. 49. p.; Hendy, 1985. 513–515. p.; Williams, Jonathan: i.m. 76. p., A korszak politikatörténetéről ld.: Ostrogorsky, Georg: A bizánci állam története. Ford.: Magyar István Lénárd–Németh Ferdinánd–Prohászka Péter. Osiris Kiadó. Bp., 2001. 367–387. p.

I. Alexiosz hüperperonja, 1092–1118. (Forrás: numismatics.org)

Alexiosz rendszere olyannyira stabilnak bizonyult, hogy még az sem jelentette a végét, amikor a nyugati keresztesek 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt és megalakították a Latin Császárságot, a bizánci adminisztráció pedig kisebb területű utódállamokba szorult vissza, ugyanis ezen utódállamok mindegyike az alexioszi rendszerre alapozva alakított ki a saját pénzverését. A politikai széttagoaltságnak Palaiologosz Mihály vetett véget Konstantinápoly 1261-es visszafoglalásával, aminek következtében a Latin Császárság lényegében megszűnt létezni. A következő század azonban elhozta a folyamatosan csökkenő nemesfémtartalmú és nemzetközi tekintélyét egyre inkább elvesztő hüperperon és ezzel együtt a bizánci aranypénzverés végét. Az utolsó hüperperonok 1353 körül készültek el, ettől kezdve pedig csak ezüsből és rézből készítettek fizetőeszközöket Bizáncban. Az aranypénzeket a minden korábbi ezüstérménél súlyosabb *stavraton* helyettesítette, amit egészen Konstantinápoly 1453-as, az Oszmán Birodalom általi bevételéig vertek. Emellett ebben az időszakban számos kisebb értékű, ezüsből készült pénz (még a *stavraton* bevezetése előtt a *basilikon*, valamint *tornesion* és a *politikon*), valamint rézérme (a tetarteront váltó *assarion*, majd az ahelyett vert réz *tornesion* és a *follaro*) képezte hosszabb-rövidebb ideig a bizánci pénzrendszer részét.⁶

⁶ A 13–15. századi változásokról ld.: Hendy, 1999. 31. p., 35–36. p.; Penna, Vasso: The Final Phase of Byzantine Coinage: Iconography, Minting and Circulation. In: 550th Anniversary of the Istanbul University. International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century). Szerk.: Sümer Atasoy. TC Istanbul Üniversitesi. Istanbul, 2004. 313–317. p.; Grierson, Philip: Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 5/1. köt. Michael VIII to Constantine XI. 1258–1453. Introduction, Appendices, and Bibliography. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C., 1999. 10–11. p., 18. p., 42. p.; Grierson, 1999a. 11. p., 16–17. p., 22. p.

A Hagia Szophia Szűz Máriát és a gyermek Jézust ábrázoló mozaikja, 9. század
(Forrás: commons.wikimedia.org)

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy a bizánci pénzverést a címletek komplex és időben változó rendszere jellemezte. Ennek alapját sokáig a solidus jelentette, ami nagy nemzetközi jelentőségre is szert tett, a nagy értékű érméhez pedig ezüst és réz váltópénzek csatlakoztak. A 11. század és I. Alexiosz reformja egy alapvetően új szisztémát hozott a hüperperonra alapozva, amit számos további címlet egészített ki. A 14. század azonban a nagy múltú bizánci arany elmúlását hozta magával, helyét pedig egészen Konstantinápoly bukásáig az ezüst vette át.

Illés Kornél